

8. Денисова А.М. Правові обмеження: поняття, види, функції // Часопис Київського ун-ту права. – 2011. - № 2. – С. 51-55;
9. Ищук И.Н. Ограничения в праве (Общетеоретический аспект). Дисс. ... канд. юрид. наук. – СПб., 2006. – 169 с.;
10. Костицький В. Соціологія права як наука. – Соціологія права. – К., 2012 № 2-3(4-5). – С. 3– 8;
11. Костицький В. Багатолике право. Теолого-соціологічне розуміння права та проблеми конституційного закріплення теорії розподілу влади. – Юридичний вісник України № 36 за 10-16 вересня 2011р. – К., 2011. – С. 6;
12. Костицький В. Багатолике право. Теолого-соціологічне розуміння права та проблеми конституційного закріплення теорії розподілу влади. – Юридичний вісник України № 37 за 17-23 вересня 2011р. – К., 2011. – С. 6;
13. Костицький В. Соціальні основи теолого-соціологічного праворозуміння. – Соціологія права. 2014, №1–2. – С. 2 – 12;
14. Костицький В. Захист суспільної моралі як функція сучасної держави Монографія. – Дрогобич: Коло, 2013. – 172 с.;
15. Панкевич І.М. Здійснення прав людини: проблеми обмежування (загальнотеоретичні аспекти). Дис. ... канд. юрид. наук. – Л., 2000. – 170 с.;
16. Рабінович П.М. Межі здійснення прав людини (загальнотеоретичний аспект) // Вісник Академії правових наук України. – 1996. – № 6. – С. 51–55;
17. Рабінович П.М. Межі прав людини // Права людини в Україні. Щорічник. – 1995. – К., 1997. – С. 111–117;
18. Фаткуллін Ф.Н. Проблемы теории государства и права: курс лекций. – Казань: Изд-во Казанского гос. ун-та, 1987. – 336 с.
19. Малько А.В. Стимулы и ограничения в праве / 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Юристъ, 2003. – С. 84-85.
20. Нерсесянц В.С. Философия права: Учебник для вузов. – М.: НОРМА, 1997. – С. 46.
21. Костицький В. Соціолого-правовий зміст Кодексу суддівської етики (акт корпоративного саморегулювання чи корпоративне закріплення морально-етичних вимог суспільства) – Соціологія права. – К., 2013 № 1 (7). – С. 4– 8.
22. Гойман В.И. Принципы, пределы, основания ограничения прав и свобод человека по российскому законодательству и международному праву: Материалы "круглого стола" // Государство и право. – 1998. - № 7. – С. 19.
23. Черданцев А. Ф. Толкование права и договора: учебн. пособие. – М.: ЮНИТИ, 2003. – С. 369.
24. Ягофарова И. Д. Право как мера ограничения свободы. Дисс. ... канд. юрид. наук. – Екатеринбург, 2004. – С. 59.
25. Режим доступу: <http://www.mediacje.lex.pl/czytaj/-/artykul/czy-arbitraz-ogranicza-prawo-do-saduCzy arbitraz ogranicza prawo do sądu>
26. Режим доступу: <file:///C:/Users/%D0%92%D0%92%D0%9A/Downloads/4gronowska.pdf>
<http://www.sbc.org.pl/Content/10177/mamon.pdf>*
27. Лапаева В.В. Конкретно-социологические учения в праве. – М.: Юрид. лит., 1987. – С. 103.
28. Michał Kulesza, Magdalena Niziołek Etyka służby publicznej//Режим доступу: https://www.profinfo.pl/img/401/pdf40155426_3.pdfWarszawa 2010.
29. Гончаров С.Ю. Политико-правовые ограничения в российском государственном управлении. Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. – Ростов-на-Дону, 2009. – С. 11.
30. Приходько И.М. Ограничения в российском праве: Проблемы теории и практики. Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. – Саратов, 2002. – С. 7-8.

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО ЗНАТИ СВОЇ ОБОВ'ЯЗКИ ТА ПРАВА В КОНТЕКСТІ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Корнієнко-Зенкова Н.

(головний консультант секретаріату Комітету Верховної Ради України з питань правової політики та правосуддя)

Анотація. У статті розкривається зв'язок між знанням (незнанням) законів, обов'язком їх неухильного додержання, не посягаючи на права і свободи інших людей, та юридичною відповідальністю за порушення цього обов'язку кожної людини. Розглядається проблема взаємної відповідальності особистості і держави. Проаналізовано підхід в юридичній літературі, згідно з яким юридична відповідальність (позитивна і ретроспективна) вимірюється суб'єктивними правами і обов'язками. Відзначається конструктивний характер позитивної юридичної відповідальності, її значення в механізмі правового регулювання для забезпечення належного правопорядку в суспільстві. Показується вплив юридичної відповідальності на свідомість індивіда та суспільства в цілому з метою реалізації правомірної поведінки, що неможливо без знання учасниками суспільних відносин своїх прав та обов'язків.

Ключові слова: конституційні права людини, право знати свої права і обов'язки, юридична відповідальність, позитивна юридична відповідальність, ретроспективна юридична відповідальність.

Анотація. В статті розглядається зв'язок між знанням (незнанням) законів, обов'язком їх неуклонно виконувати, не посягаючи на права і свободи інших людей, і юридичною відповідальністю за порушення цієї обов'язковості кожного громадянина. Розглядається проблема взаємної відповідальності громадянина і держави. Проаналізовано підходи в юридичній літературі, в тому числі з точки зору юридичної відповідальності (позитивної і ретроспективної) вимірюваної суб'єктивними правами і обов'язками. Відзначається конструктивний характер позитивної юридичної відповідальності, її значення в механізмі правового регулювання для забезпечення належного правопорядку в суспільстві. Показується вплив юридичної відповідальності на свідомість індивіда і суспільства в цілому для реалізації правопорядку, що неможливо без знання учасниками суспільних відносин своїх прав і обов'язків.

Ключевые слова: конституционные права человека, право знать свои права и обязанности, юридическая ответственность, позитивная юридическая ответственность, ретроспективная юридическая ответственность.

Утвердження і забезпечення прав і свобод людини проголошено в Конституції України як головний обов'язок держави, а гарантії цих прав і свобод визначають зміст і спрямованість її діяльності. Одна з таких гарантій прав і свобод людини встановлена у статті 68 Конституції України. Згідно з нею кожен зобов'язаний неухильно додержуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей. А в частині другій названої статті сказано, що незнання законів не звільняє від юридичної відповідальності.

У науковому коментарі до статті 68 Конституції України Шепель А.О. звертає увагу, що закріплений у статті обов'язок неухильного додержання Конституції і законів України тісно зв'язаний з визначенням і поняттям юридичної відповідальності – “особливих, передбачених і врегульованих нормами права відносин між громадянами і державою, що виникають у разі і внаслідок правопорушення”. Встановлення чинним законодавством норм про юридичну відповідальність, стверджує він, пов'язано з незадовільним рівнем загальної правової культури, з правовим нігілізмом, коли принижується абсолютна цінність державної організації суспільства та правової системи. Водночас автор вказує, що демократичний режим конституційної законності і сталого правопорядку “не може будуватися лише на правосвідомості громадян та інших осіб, впевненості в тому, що вони знають закони України. Держава доводить до їх свідомості, їх відома закони, але людина, з свого боку, повинна в першу чергу в своїх інтересах прагнути знати ці закони” [1, С. 166-167].

Таким чином, в цьому коментарі цілком чітко вказується на зв'язок між знанням (незнанням) законів, обов'язком їх неухильного додержання, не посягаючи на права і свободи інших людей, та юридичною відповідальністю за порушення даного загального обов'язку кожної людини.

Разом з тим, поняття юридичної відповідальності не обмежують лише випадками порушення вказаного обов'язку. Так, зокрема, Д.А. Липинський і А.Г. Шишкін відзначають, що в юридичній літературі не одне десятиліття йдуть жваві дискусії щодо проблеми позитивної юридичної відповідальності, навіть склалася наукова школа, яка обґрунтовує юридичний характер позитивної відповідальності. Під позитивною юридичною відповідальністю дані автори розуміють юридичний обов'язок по дотриманню вимог правових норм або сумлінне використання наданих прав, що реалізується у правомірній поведінці суб'єктів юридичної відповідальності, схвалюваній або заохочуваній інстанцією оцінки [2, С. 5].

Автори заперечують проти виключно ретроспективного розуміння юридичної відповідальності, прибічники якого стверджують, що позитивна юридична відповідальність “розчиняється” в поняттях “почуття обов'язку”, “правомірна поведінка”, “обов'язок”, “заохочення”, “реалізація обов'язку”. На підтвердження розуміння відповідальності в її позитивному аспекті вони посилаються на чинне законодавство. Зокрема, в статті 24 Статуту ООН вказано, що держави – члени ООН покладають на Раду Безпеки “головну відповідальність за підтримання міжнародного миру й безпеки”. У статті 73 Статуту ООН

зазначено: “Члени ООН несуть або приймають на себе відповідальність за управління територіями, народи яких не досягли ще повного самоуправління”.

Вчені-юристи взаємну відповідальність особистості й держави визнають загальноправовим принципом [2, С. 5-7].

Зазначений принцип реалізовано і в чинному законодавстві України. Так, зокрема, статтею 1 Закону України «Про громадянство України» передбачено, що громадянство України – правовий зв'язок між фізичною особою і Україною, що знаходить свій вияв у їх взаємних правах та обов'язках. Саме з громадянством пов'язані найсуттєвіші наслідки для обох сторін – обсяг прав, обов'язків і відповідальності держави і громадянина.

Взаємні права та обов'язки особи та української держави передбачають, що громадяни України користуються всією повнотою прав і свобод та несуть усі обов'язки перед суспільством і державою. Як громадянин є відповідальним перед державою, так і держава відповідальна перед громадянином. Зокрема, відповідно до статті 25 Конституції України держава гарантує піклування та захист своїм громадянам, які перебувають за її межами.

На думку Д.А. Липинського і А.Г. Шишкіна, позитивна юридична відповідальність забезпечується заохочувальними санкціями та пільгами-стимулами, що є мірами вказаної відповідальності. А універсальними мірами позитивної відповідальності вони називають суб'єктивне право та юридичний обов'язок.

Юридичні обов'язки, пишуть автори, встановлюють вид і міру необхідної поведінки. В них відбивається та модель поведінки, якій має слідувати суб'єкт юридичної відповідальності. Однак юридичний обов'язок не уявляється без суб'єктивного права, оскільки вони є парними юридичними категоріями. В основі суб'єктивного права лежить юридично забезпечена *можливість*, а в основі обов'язку – юридично закріплена *необхідність*. Перед нами два полюси взаємовідношення як взаємного юридичного зв'язку, і обидві сторони правовідношення несуть позитивну юридичну відповідальність один перед одним. Тому видається дещо вузькою точка зору вчених, які обмежують поняття позитивної відповідальності до обов'язку та його реалізації в правомірній поведінці, оскільки позитивна відповідальність виражається не лише в реалізації обов'язку, а й у реалізації наданих суб'єкту прав. Позитивна відповідальність реалізується через свідомо-вольову активність, що ґрунтується на наданих правах. Однак суб'єктивне право не є безмежним, воно, як і обов'язок, окреслює рамки свободи і відповідальності особистості. У тому разі, коли суб'єкт виходить за межі здійснення суб'єктивного права, для нього може настати негативна юридична відповідальність, проте лише якщо порушуються права і свободи інших осіб. Межі позитивної юридичної відповідальності порушуються і зловживанням правом, і невиконанням обов'язків [2, С. 8-11].

У зв'язку з цим варто відзначити, що у науковій літературі висловлено критичну точку зору на традиційне розуміння співвідношення суб'єктивного права і юридичного обов'язку. За словами О.І. Ющика, визначаючи право суб'єкта як “міру можливої поведінки”, а юридичний обов'язок – як “міру належної, суспільно необхідної поведінки”, автори цих визначень чомусь не помічають, що юридичний обов'язок є не тільки міра належної поведінки, а також і можлива поведінка зобов'язаного суб'єкта, раз “реальна поведінка учасників правовідносин може відхилитися від тієї моделі, яка закріплена в їх правах і обов'язках, хоча б і з ризиком відповідальності за правопорушення”. Простіше кажучи, належна поведінка є тільки один із *можливих* варіантів поведінки зобов'язаного суб'єкта.

З іншої сторони, “суб'єктивне право” є не лише міра можливої поведінки, а й міра *належної*, суспільно необхідної поведінки, оскільки перехід за межі права означає правопорушення, по суті, свавілля управненого суб'єкта. Як і юридичний обов'язок, “суб'єктивне право” “виступає як особливий, такий, що вимагається законом, вид поведінки однієї, зобов'язаної особи, стосовно іншої управненої особи, що має відповідні суб'єктивні права”. Управнений є зобов'язаним не переходити за межі свого права, а зобов'язаний має право вимагати від нього цього. Таким чином, право є в той самий час обов'язком, а обов'язок є в той самий час правом. В цьому сенсі “суб'єктивне право” і “юридичний обов'язок” виявляються тотожними, тому їх визначення як “міри можливої” або “міри

належної поведінки” мало що надають для наукового поняття про кожного з них, для з’ясування специфіки правового обов’язку [3, С. 162-163].

Наведене критичне зауваження, на наш погляд, більш точно відображає реальне співвідношення між правом та обов’язком. Адже в Конституції України сформульовано загальну вимогу – добросовісно здійснювати та виконувати не тільки встановлені Основним Законом громадянські обов’язки, а також і користуватися правами і свободами у повній відповідності з їх цільовим призначенням та юридичним змістом. В Конституції України закріплено право кожної людини на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей, а також обов’язки перед суспільством, в якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості (стаття 23).

Суб’єктивне право, як уже сказано, не є безмежним. Воно, як і обов’язок, окреслює рамки свободи та відповідальності особистості. Тому відповідальність (позитивна і ретроспективна) як юридична категорія, на нашу думку, не може вимірюватися суб’єктивними правами та обов’язками особистості.

Суть юридичної відповідальності Ю.А. Денисов вбачає в тому, що вона є застосуванням до правопорушника встановленою санкцією правової норми міри державного примусу. Таким визначенням, на думку даного автора, розкривається, передусім, юридичний аспект юридичної відповідальності, лише частково торкаючись її соціологічних характеристик, оскільки соціологічний підхід передбачає розкриття взаємозв’язку явища, що вивчається, з цілим, із суспільством, розгляд відповідальності як необхідного моменту даної цілісності. Юридична відповідальність взаємодіє з іншими видами соціальної відповідальності, має на них прямий вплив і знаходиться під їх зворотною дією в частині вдосконалення механізму й принципів відповідальності; однак вона ніколи не втрачає нерозривного зв’язку з організованим державним примусом, що визначає її в якості відповідальності юридичної. При цьому зазначається, що відповідальність особи за свою діяльність завжди пов’язана з усвідомленням характеру та наслідками останньої. Свобода вибору та відповідальність людини за свою діяльність – взаємопов’язані поняття. Чим більш людина вільна у виборі поведінки, тим більш і відповідальна за цей вибір. Саме в цьому напрямку розвивалися всі форми відповідальності в суспільстві, включаючи правову [4, С. 134-140].

«Бути відповідальним – означає діяти так, щоб втілити належне, необхідне для реалізації самого себе, для самоактуалізації, правильного використання власного потенціалу, для здійснення власної свободи, а також щоб спрямувати свою активність у належне русло. Прагнучи свободи, особа намагається не просто ігнорувати зовнішні заборони, а вирішувати власну долю та брати участь у вирішенні долі інших людей, суспільства загалом, перетворювати суще з позицій належного, як вона його розуміє, і перебирати на себе відповідальність». Особа має сама знати, що таке добро та зло, де закінчується право та починається обов’язок; має сама шукати і знаходити, знаходити і вирішувати, вирішувати і діяти згідно зі своїм рішенням; і, вчинивши діяння, відкрито засвідчувати, що вчинила його свідомо й умисно, виходячи з власних переконань і наперед брати на себе всю відповідальність за вчинене [5, С. 12].

Переважно на цих положеннях ґрунтується розуміння позитивної юридичної відповідальності. Не дивно, зазначає О.С. Бондарев, що в теперішній час вчені стали визнавати суттєво важливою, а то й найбільш важливою стороною юридичної відповідальності її позитивний, а не ретроспективний аспект. Автор робить такий висновок: в основі позитивної юридичної відповідальності – соціальна необхідність у правовому регулюванні окремих видів позитивних суспільних відносин, відтворена законодавцем у відповідних регулятивних правових нормах, що вказують суб’єктам права зразки не тільки можливої, а й належної поведінки. Мабуть, не можна погодитися з думкою, що в нормах права відображено юридичну відповідальність у статиці, що вона є одним з елементів правового статусу суб’єктів права – їх статусних правових обов’язків. Видається, що статусні юридичні обов’язки суб’єктів права – як активні, так і пасивні – не є сама юридична відповідальність, хоча б і в статиці. Вони лише владно окреслюють суб’єкту права об’єктивно допустимі межі його необхідно належної правомірної поведінки в інтересах

суспільства та особистості. А юридична відповідальність – це правова властивість (якість) самого суб'єкта права, змістовно виражена в його знанні своїх статусних правових обов'язків, вмінні розпізнавати момент їх конкретного виникнення в процесі правового життя, осмисленні їх цінності для його власних і суспільних інтересів, позитивній емоційно-чуттєвій оцінці та вольовому втіленні їх в його правомірній поведінці. Із зникненням суб'єкта права зникає і його юридична відповідальність. Таким чином, стверджує автор, юридична відповідальність є «живим» правовим явищем. «Живе» воно, з одного боку, у вказаних вище психічних правових явищах суб'єктів права – це (внутрішня) зовні невидима сторона юридичної відповідальності, а з другої – в їх правомірній поведінці, обумовленій і скерованій цими психічними правовими явищами, – це зовнішня видима сторона юридичної відповідальності. Вказані дві сторони юридичної відповідальності, наголошує О.С.Бондарев, нерозривні й лише в сукупності являють останню. Правомірна поведінка суб'єктів права, таким чином, не завжди буває юридично відповідальною саме через дефекти психологічної сторони: простого незнання тих чи інших своїх статусних обов'язків, невірної оцінки їх значення для себе і суспільства, невміння користуватися джерелами права, нерішучості в прийнятті правових рішень та слабоволля в їх реалізації, байдужого, а то й ворожого ставлення до права взагалі або до тих чи інших правових норм, їх інститутів тощо [6, С. 12-13].

Говорячи про зв'язок між знанням (незнанням) законів, обов'язком їх неухильного додержання, не посягаючи на права і свободи інших людей, та юридичною відповідальністю за порушення даного загального обов'язку кожної людини, про що йшлося на початку цієї статті в коментарі до статті 68 Конституції України, зазначимо: юридична відповідальність не зводиться лише до застосування санкцій за здійснення правопорушення. Очевидно, її потрібно розуміти більш широко, включаючи позитивну юридичну відповідальність, коли людина, знаючи свої права та обов'язки, свідомо, відповідально дотримується певних правил поведінки, не порушує законів, що, в свою чергу, заохочується державою та суспільством. Передусім це є найбільш бажаною та м'якою формою реалізації юридичної відповідальності. Саме тому позитивна юридична відповідальність має конструктивний характер.

Юридична відповідальність, зазначається в літературі, справляє вплив на індивідуальну та суспільну свідомість, внутрішній світ суб'єктів права з метою реалізації правомірної поведінки, відповідних цінностей та мотивів, формування правосвідомості, правової культури, зменшення проявів правового нігілізму, антисоціальної поведінки. Тим самим поширюється регулюючий вплив права на суб'єктів суспільних відносин щодо спонукання їх дотримуватися правових приписів, що виявляється в правомірній поведінці вказаних суб'єктів [7, С. 35-36].

Таким чином, завдяки реалізації юридичної відповідальності право стає дієвим регулятором поведінки людей. І в цьому аспекті знання учасниками суспільних відносин своїх прав та обов'язків набуває суттєвого значення.

Список використаних джерел

1. Коментар до Конституції України. – 2-е вид. / Ред.кол. В.Ф. Опришко та ін. – К.: Інститут законодавства Верховної Ради України, 1998, – 412 с.
2. Липинский Д.А., Шишкин Г.А. Субъективное право и юридическая обязанность как меры позитивной юридической ответственности // Государство и право. – 2014. – № 10. – С. 5-14.
3. Диалектика права / А.И. Ющик. – К.: Ред. журн. «Право Украины»; Ін Юре, 2013. – Кн. 1: Общее учение о праве (Критический анализ общеправовых понятий). – Ч. I. – 2013. – 456 с.
4. Денисов Ю.А. Общая теория правонарушения и ответственности (социологический и юридический аспекты). – Ленинград. – 1983. – 142 с.
5. Інститут юридичної відповідальності у демократичних правових системах: Монографія / Кол. авторів; За заг. ред. Н.М. Оніщенко. – К.: Видавництво «Юридична думка», 2009. – 216 с.
6. Бондарев О.С. Юридическая ответственность и безответственность – стороны правовой культуры и антикультуры субъектов права. – СПб.: Издательство Р.Асланова «Юридический центр Пресс», 2008. – 187 с.
7. Юридична відповідальність: проблеми виключення та звільнення / Колектив авторів. Відп. ред. Ю.В. Баулін. – Донецьк: ПП «ВД «Кальміус», 2013. – 424 с.